

FİLOZOFLARIN, TEOLOGLARIN VE PSİKANALİSTLERİN TANRISI: TANRI KAVRAMI VE TANRI TASAVVURU*

Cihad KISA**

ÖZET

Psikanalistler tarafından ortaya konulan bulgu ve veriler özellikle kutsal metinlerin anlaşılması ve yorumlanması sürecine çok önemli katkılar sunacaktır. Öyle ki, günümüzde bir metni doğru anlayabilmek ya da yorumlayabilmek adına birçok disiplinden yararlanmanın veya birçok disiplinle işbirliğine gitmenin kaçınılmaz hale geldiği bir süreçte, din adamlarının ve teologların kutsal metinleri anlama ya da yorumlama işleminde özellikle psikoloji ve psikanalizin sunduğu veri ve bilgilerden uzak durmaları kabul edilebilir bir tutum değildir. Psikanaliz ve din arasında böyle bir işbirliğinin başlayabilmesi için, din adamları ve teologların, her şeyden önce psikanalizle karşılaşmanın yarattığı ilk şok ve travmanın etkisinden kendilerini kurtarmaları ve bu süreçte kurdukları temelsiz karşıt söylemleri ve anlamsız gerekçeleri bir tarafa bırakmaları gerekmektedir. Çünkü bilinmelidir ki başta Freud olmak üzere aklı başında olan her psikanalist, ne hakkında konuştuğunun ve de ne kadar konuşabileceğinin farkındadır. Bunun içindir ki ilk nesil psikanalistler, din ve Tanrıyı konu edinen çalışmalarına “*felsefi ve teolojik bir çalışma değildir, Tanrı hakkında bir çalışma değildir, metafizik gerçekleri konu edinen bir çalışma değildir*” gibi ifadelerle başlamışlardır. Akliselim bir birey küçük bir teemmül süreciyle birlikte bu ifadelerin aslında psikoloji ve psikanalizin sınırlarını göstermek kadar filozofları, din adamlarını ve teologları da iğnelemek/uyarmak adına kurulduğunu hemen anlayacaktır. Çünkü Kant’ın zihnin kategorilerine, Jung’un da arketipal Tanrı formuna ilişkin ifadelerinden sonra filozof ve teologların öteerde bulunan aşkın varlık hakkında konuştuklarını düşünmek artık olanaksız hale gelmiştir. Çünkü bu iki bilim insanı bize, aşkın varlığı dair her söylemin insani sınırları asla aşamayacağını açıkça göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Tanrı, Psikanaliz, Tanrı Kavramı, Tanrı Tasavvuru, Yaşamsal Duygular.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Arş. Gör. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri, El-mek: cihat_48@hotmail.com

---

**THE GOD OF PHILOSOPHER, THEOLOGIAN AND
PSYCHOANALYST: GOD CONCEPT AND REPRESENTATION
OF GOD**

ABSTRACT

Findings and data which were revealed by psychoanalyst will be make an important contribution to the process of understanding and construal of holy writings ecclesiastics and theologians shrink away findings and data which were revealed by psychoanalyst in the process of understanding and construal of holy writings. In fact, for understanding correctly and construal of a text, it is capitalized from multidiscipline or collaborated with many discipline. Therefore, this manner of ecclesiastics and theologians is unacceptable case. To start collaboration between religion and psychoanalysis, it is require that ecclesiastics and theologians must save themselves from the effects of first shock and trauma which were created by meeting with psychoanalyst. And, in this process, it is require that ecclesiastics and theologians must set aside contrary discourse and nonsense justification. It is known that especially Freud and first generation psychoanalysts are aware of what talking about. Therefore, they begin their studies which are about religion and God by statement such as “this study is not philosophical and theological”, “this study is not about God”, “this study is not related to metaphysic truths”. These statements actually show the limits of psychology and psychoanalyze. Moreover, ecclesiastics and theologians are warned and needle. After statements of Kant and Jung which are related to mind categories and archetypal god, respectively, to think the informing by theologian and philosophers about entity, which is beyond, is impossible. Because, these two scientists manifested that every discourse is never surpass humanitarian limits.

STRUCTURED ABSTRACT

In actual fact, what god is which philosopher, psychologist and mystical are talking about to be understood and land up of scientific discipline or scientific man, it is require that they must know what god is and express clearly it. It is the first time that this question was discussed by W. James systematically in the early last century. Recently, this question has discussed by Anna-Maria Rizzuto who is object relations theorist. She has studied especially on inpatient since 1963. And, she initiated a new process in relationship between religion and psychoanalysis. The most important result of this attempt of Rizzuto is to determine the effect of representation-concept discrimination on psychic God concept. Because, she thought that if this makes this discrimination, particularly psychoanalysis, all scientific religion studies which are in social science will get out.

The results of investigation, which is continue during 20 years, of Rizzuto is generally collected under two title:

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/10 Summer 2015

1. God symbols and God images in a person comprise of the inherent God experience. This statement means the existing of two different structures in personality.

2. The finding symbol and image, which are in family and society, in meaningful or assigning a meaning by person is related to inherent God experience.

According to Rizzuto, there are two different God factors which are occurred in the final of two different mental processes in the personality. Therefore, Rizzuto asserted that firstly, a researcher who works on religion phenomenon by scientific method must realize these two different structures. According to Rizzuto, while God of symbol and signs is defined as God Concept, God which is contacted during inherent experience by believers defined as "God Image". God Concept and God Image are dissociated in the both cognitive and emotional levels. In this regard, God is a superstructure which is occurred in the final of secondary mental process.

Rizzuto challenges the two postulations of Freud and classical theory by means of his thoughts about the formation and shaping of the image of God. The first one is the assertion that the image of God is created only by Oedipus complex. Contrary to the classical theorists, Rizzuto's findings suggest that the image of God is not only created by the oedipal complex, but also the images of mother, sibling, grandmother, grandfather and even baby-sitter and teacher play roles actively in this process. The other important assertion of Freud is the image of God is formed certainly in the oedipal period and does never change ever. This claim is particularly important because it covers the fundamental thoughts of the classical psychoanalyst about the value and the nature of the God. It is because, this thought implies that a healthy person does not necessarily need a never changing image that depends on childish roots. Rizzuto, however, clearly revealed the early childhood experiences have processed repeatedly in the conscious and unconscious images related to the God notion.

Rizzuto was criticized for this significant discrimination. However we think that many of these criticisms are due to misunderstanding. Rizzuto remained unclear the components and processes that present in the basis of these images and this should be the most important criticism for Rizzuto's discrimination. Rizzuto differentiates concept and image by suggesting images are formed of `the images of the interpersonal relations in the early life`. However John McDargh and many researchers' claims that the aforementioned answer could be sufficient for beginning but could not solve the problem completely. Indeed `the images of the interpersonal relations in the early life` leads many questions that needs to be answered immediately. For instance, does every interpersonal relation in the early childhood involve in the formation of image of God? If so, it is almost impossible to identify the components of the image of God clearly. If the answer is negative for the aforementioned question, there should be asked several questions: Which of these interpersonal relations involve in the formation of this image? Are there any relation types that have priority or superiority over the other ones?

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/10 Summer 2015

The aforementioned questions which probably overlooked by Rizzuto are tried to be answered by the renowned object relations theorist McDargh in his study about the deep artifacts of religious images. McDargh is in the endeavor of to form a new model based on the relationship between notion and feeling/emotion that established by James. In this model, instead of the discrimination of object and image he suggests we should direct our attention to the competency of a religion in the representation of the sense of reality of a religious expression that could not be verbalized. The main question, i.e. 'What are the question of the senses of reality that cannot be expressed?' still remained unclear nevertheless. The answer of this vital question is sought in the last section of this work. In this endeavor, it is utilized Daniel Stern's study concerning the first days of life after birth.

Stern draws attention that infants have a primitive ego and thereby its functions in the first days of their lives. However, in this particular phase of life, this structure does not have sufficient energy and because of this, it cannot be ready for a continuous relation with internal and external environments. At this point, a question unfolds which can be answer all the question that are asked to Rizzuto: In which circumstances and times this primitive structure that present in the psychic system becomes active? According to Stern, these are stimulation moments that are emotionally very deep and change the existence situation of an infant. The deep and severe stimulation moments are mainly accompanied by two senses: Pain and pleasure. This clearly shows us the efficiency of emotions in the process of early object formation. It is because, regardless of the moments of pain or pleasure, moods make the infants to face the subjective experience of the existence in this environment. Briefly, in the extremely emotionally moments, the consciousness in rest and serenity become activated suddenly. This means that the establishment a relationship between the infant and the object world linked to the pleasure and displeasure.

In conclusion, it can be said in the formation and shaping of the God's image in personality the most efficient factor is mother and the relations with her along with the phylogenetic and ontogenetic factors. It is because mother actively involves in the formation process of the center of personality of the infant by means of her nursery particularly in the early stages of life. As a result, in the holy manuscripts the God usually associate himself with mostly maternal qualifications. In this description and definition process, he continuously cites the early life and the life processes and circumstances that experienced in this particular period of time. It is because the God somehow aims to reactivate numb and dormant minds by this method.

Key Words: God, Psychoanalysis, God Concept, Representation of God, Vitality Affect.

Tanrı Nedir?

İnsan, sahip olduğu zihinsel ve psikolojik donanımı açısından diğer tüm canlılardan ayrılmaktadır. Bu donanım ona, mevcut olmayan bir nesneyi tasavvur etme, geleceğe ilişkin çıkarımlarda bulunabilme, değerler oluşturma, kendi varoluşuna dair sorular sorabilme gibi birtakım

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/10 Summer 2015

kabiliyetler sunmakta ve bu yönüyle de onu diğer canlılardan farklı kılmaktadır. Tarihin ilk döneminden itibaren insanoğlunun zihnini meşgul eden tüm problemleri, genel olarak “ne/yi bilebilirim? nasıl bilebilirim? ve nasıl ilişki ve iletişim kurabilirim?” başlıkları altında toplamak mümkündür. İlk bakışta oldukça basit gibi görünen bu sorular, gerçekte çok önemli varoluşsal ve epistemolojik konulara işaret etmektedir. Öyle ki onların işaret ya da ima ettiği sorunların bazıları o kadar çetrefilli çıkmıştır ki, günümüzde bile onların tam olarak cevaplanabildiğini söylemek imkânsızdır.

İnsanlığın yüzyıllardır üzerinde düşündüğü konulardan birisi de Tanrı problemi. Bu bağlamda Tanrının var olup olmadığı, varsa onun mahiyetinin ne olduğu, mahiyetinin ya da zatının insanlar tarafından bilinip bilinemeyeceği ve çok daha önemlisi insanın böyle bir varlıkla ilişki ve iletişim kurup kuramayacağı gibi konular yüzyıllardır tartışılmaktadır. Bundan dolayıdır ki, insanlık tarihinin, bir bakıma dinin ve Tanrının tarihi de olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki, dinî ve Tanrı düşüncesini bir tarafa bırakarak bir insanlık tarihi yazmak olanaksızdır. Çünkü bu iki fenomen neredeyse insan eyleminin her türüne karışmış durumdadır. Hatta günümüzde birçok insan, sadece Tanrı inancının insanoğlunun en eski ve aynı zamanda en yaygın eylemlerinden birisi olması gerçeğinden hareketle “milyarlarca kişinin aynı yanlıştaki ittifak edemeyeceği” düşüncesine ulaşmakta ve bunun sonucunda da kendilerini ve tüm âlemi var kılan bir yaratıcının bulunduğu fikrini kabul etmektedir.

İnsanlık binlerce yıldır Tanrıya inanıyor olmasına karşın ilginçtir ki hala Tanrının varlığı ve doğasına dair genel olarak kabul görmüş bir düşünce ya da anlayışa ulaşabilmiş değildir. Nitekim bugün gelmiş olduğumuz nokta açısından baktığımızda böyle bir uzlaşının en azından yakın bir gelecekte gerçekleşeceğini söylemek de mümkün gözükmemektedir. Çünkü o, daha Tanrı nedir? sorusunu bile tam olarak cevaplayabilmiş değildir. Felsefe ve teoloji literatürüne baktığımızda, filozofların ve teologların, Tanrının varlığı ve mahiyetine dair tüm tartışma ve soruları ya nesnenin (Tanrı olarak isimlendirilen varlığı bugüne kadar hiç kimsenin gör(e)memiş olması) doğasıyla ya da öznenin (insanın) sınırlı zihinsel yapısıyla ilişkilendirdiklerine tanıklık etmekteyiz. Özellikle XX. yy’ın başlarına kadar din adamları ve filozoflar tarafından yapılan ve genellikle de insanların yeterli ve hatta tatmin edici bulduğu bu türden açıklamalar, psikanalitik kuramın ortaya çıkışıyla birlikte sorgulanmaya başlanmıştır. Çünkü bilinçdışı süreç ve yapıların keşfiyle birlikte insanlık, gerçeğin hiç de teologların ve filozofların kendilerine anlattıkları kadar basit olmadığını daha açık olarak anlamıştır.

Gerçekten de bugüne kadar insanlığın ortak bir Tanrı tasavvuru ve anlayışı geliştirememesinde, bu iki faktörün (Tanrı olarak isimlendirilen varlığı hiç kimsenin gör(e)memiş olması ya da numenlerin, insan aklının mevcut yetileriyle bilinemez oluşu) büyük rol oynadığı doğrudur. Fakat Tanrı-insan ilişkisini sadece bu iki faktörle açıklamak, kanaatimizce basit ve hatta indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Çünkü psikolojik bakış açısı bize, en az bu iki faktör kadar etkili olan bir takım psikolojik süreç ya da yapıların bu eyleme eşlik ettiğini açık olarak göstermektedir. Belki de bunların en başında Tanrı kelimesinin ya da ifadesinin insanda ortaya çıkardığı endişe, korku, kaygı ve ürperme hissi gelmektedir. Bunun içindir ki insanlık, hala Tanrı hakkında korkusuzca konuşmaktan kaçınmakta ve ona ilişkin her türlü soru ya da ifadeden uzak durmayı tercih etmektedir. Örneğin; Tanrı nedir? sorusu karşısında birçok insan ya susmakta ya da bu soruyu duymazlıktan gelmektedir. Oysaki insan, tarihin her devrinde, bilişsel bir gerilim ya da dengesizliğe neden olan her türlü sorun ya da probleme acil cevap(lar) bulma arzusu ve telaşıyla yanıp duran bir varlık olagelmıştır. İçsel huzur ve denge durumunu bozan her türlü probleme çok hızlı tepki veren bir varlığın, Tanrı nedir? sorusu karşısında tepkisiz kalması oldukça manidardır.

Şurası gerçektir ki, Tanrı problemi, insanlığın karşılaştığı en kadim ve zor sorulardan birisidir. Fakat yine de, genel olarak insanlığın özel olarak da bireylerin bu sorudan uzak

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/10 Summer 2015

durularının gerisindeki neden ve gerekçelerin aynı ya da benzer olduğunu söylemek de doğru olmayacaktır. Örneğin Jung, ilkel insanın bırakın bu soruyu, Tanrı kelimesini bile duymaya tahammül edemediğine işaret etmektedir. Çünkü Tanrı ve ona ilişkin her ifade ya da ima, ilkel insanın olağanüstü bir deneyim yaşamasına neden olabilmektedir. Oysaki onun yeni yeni gelişmeye başlayan bilinci, özel koşullar olmaksızın bu tür bir deneyimi kaldırabilecek güç ve dayanıklılığa sahip değildir. Bunun içindir ki Jung, ilkel insanın bu tavrını, onun hiçbir şeye benzemeyen bir gücün (Tanrının ya da mananın) kollarına düşme ve bir daha asla geri gelememe kaygısıyla/korkusuyla açıklamaktadır (Jung, 1965: 249-252; 267). Üstelik birçok insanın zannettiği gibi bu tutum sadece ilkel insana has bir durum da değildir. Çünkü biz, bugün her fırsatta aklı ile övünen modern bireyin de, en az ilkel akrabaları kadar yaşayan/canlı bir Tanrıyla karşılaşmaktan korktuğuna tanıklık etmekteyiz. Oysaki modern birey, toplum içinde yani sosyal yaşantısında bize hiç de böyle bir izlenim vermemektedir. Zira o, gündelik konuşmalarında kutsala atfedilen her türlü ismi ve sıfatı fütursuzca kullanabilmektedir. Fakat aynı birey, bu cesur ve kendinden emin tavrını kendisiyle baş başa kaldığında -örneğin; geceleyin تنها bir mekânda- sürdürememektedir. Çünkü o, çok güvendiği aklının ve cesaretinin, kendisini yalnız bıraktığı anlarda, bırakın Tanrının adını herhangi bir metafizik varlığın ismine -hatta onu çağrıştıran bir söz ya da kelimeye- bile tahammül edememektedir. Her ne kadar bu ruh hali ilk bakışta oldukça tuhaf gibi görünse de, kutsal tecrübe ettiklerini ileri süren mistikler ve sufilerin anlatılarından sonra, biz bunun hiç de alay edilecek ya da küçümsenecek bir durum/tutum olmadığını anlarız.

Diğer taraftan Tanrıyı doğrudan doğruya tecrübe ettiklerini ileri süren mistiklerin, Tanrı hakkında konuşmak istememe gerekçeleri ise ilkel insandan çok daha farklı bir sebebe dayanmaktadır. Çünkü onlar, Tanrıyı tanımlamanın ya da betimlemenin onun değerini düşüreceğinden korkmaktadırlar. Ancak yine de ısrar edildiğinde sadece onun mantıkla kavranamayacağını ve gündelik yaşamda kullanılan dille de anlatılamayacağını söylemekle yetinirler (Çakmaklıoğlu, 2014; Kaval, 2015). Zira onlar için Tanrı, gündelik yaşamda karşılaşılan sıradan bir nesne ya da bilimsel bir kavram değildir.

Tüm bu görüşler bize göstermektedir ki, gerek öznenen (insandan) gerekse de nesneden (Tanrının doğasından) kaynaklanan bir takım sebeplerden dolayı Tanrıyı tanımlamak oldukça zordur. Fakat tüm bu zorluklar ve karşı çıkmalara rağmen Tanrıyı tanımlayan ya da betimleyen kaynaklar ya da disiplinler de yok değildir. Bu kaynakların en başında kutsal metinler ve sözlükler gelmektedir. Örneğin, American Heritage Dictionary (1972) de Tanrı, “*insanların inandıkları ve ibadet ettikleri doğüstü güç ya da niteliklere sahip bir varlık; evrenin yaratıcısı ve yöneticisi, mükemmel, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen bir varlık*” olarak tanımlamaktadır. Diğer sözlüklere de şöyle bir göz attığımızda, bu tanımların çok da değişmediğini görmekteyiz. Çünkü bu sözlüklerde de Tanrı, genel olarak bu ya da buna benzer felsefi ya da teolojik ifadelerle tanımlanmaya çalışılmaktadır. Bir başka deyişle sözlükler, kutsal metinlerin, teologların ve filozofların ifade ve düşüncelerini harmanlayıp genel bir tanım sunma çabası içindedirler. Bu tanımlar belki sıradan bir zihin ve hatta Tanrı nedir? sorusuna cevap arayan bir araştırmacı için başlangıçta yeterliymiş gibi görünebilir. Ancak onlar, Tanrı ifadesi ya da kavramının insan zihninde hangi yapıya karşılık geldiğini ve bu yapının nasıl oluştuğunu inceleyen bir çalışma için kesinlikle yeterli olmayacaktır. Bu nedenle sözlüklerde verilen tanımlar asla bizim peşinde olduğumuz gerçek cevap ya da cevaplar değildirler. Biz bu çalışmada, gerek kutsal metinlerdeki betimlemelerin gerekse de tüm bu tanımların da gerisinde bulunan gerçek bir cevabın (psikolojik bir yanıtın) arayışı içinde olacağız.

Teologların, Filozofların ve Psikanalistlerin Tanrısı

XX. yy’a kadar Tanrı nedir? sorusunu ciddiye alan ve ona bir cevap bulmak için büyük çaba sarf eden tüm entelektüel girişimleri genel olarak *teolojik (dini) gelenekler* ve *felsefi gelenekler* başlıkları altında toplamak mümkündür (Meissner, 2009: 211). Her ne kadar tarihi süreç içerisinde

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/10 Summer 2015

bu iki geleneğin zaman zaman birbirlerine yaklaşmış oldukları dönemler bulunsa da, genel anlamda onların Tanrının anlaşılması noktasında iki karşıt kutupta yer aldıklarını söylemek mümkündür. Bu bağlamda teolojik düşünce ya da dinî anlayış, insanın Tanrı'yı sadece vahiy aracılığıyla bilebileceğini ileri sürmektedir. Özellikle Yahudi-Hıristiyan ve İslam geleneğine göre Tanrı, emir, yasak ve düşüncelerini ilk olarak seçmiş olduğu özel elçilerine sözel olarak bildirmiş ve sonrasında da bu ilahi sözler yazılı metinler haline getirilmiştir. Özellikle vahye muhatap olan bu özel elçilere, Tanrının doğası ve mahiyetine ilişkin olarak birtakım sorular yöneltilmiş olsa da, onlar bu konuda genellikle susmayı ya da fazla konuşmamayı tercih etmişlerdir. Hatta onların bu tavrı, bazen Tanrının kendisi tarafından da desteklenmiştir. Örneğin Tanrı, Yahudi halkına kendisinin bir imgesini oluşturmalarını ve adının boş yere ağızlarına alınmasını yasaklamıştır (Çıkış: 20/7). Ancak bu katı tavrına rağmen Tanrı, insanlığa rehber olarak gönderdiği kutsal metinlerde, kendi doğasına dair bazı beyanlarda bulunmuştur. Fakat din dilinin kendine has doğası, her bireyin bu ifadeleri kolaylıkla anlayıp yorumlamasını imkânsız kılmaktadır. Bunun içindir ki Tanrının kendi doğasını ve varoluşunu ifşa ettiği bu ifadeler, genellikle ilgili inanç sistemi içerisinde bulunan teologlar ve din adamları tarafından açıklanmak ve yorumlanmak zorunda kalmıştır. Bir bakıma vahyin rafine edilmesi ve anlamlandırılması süreci de diyebileceğimiz bu işlemler günümüzde de yoğun bir şekilde devam etmektedir. Ancak bu ifadeler asla din adamlarının ya da teologların Tanrı hakkında çok kolay konuştuğu anlamına gelmemelidir. Çünkü onlar da genel olarak ilkel bireyler ya da mistikler gibi Tanrı hakkında konuşma konusunda isteksizdirler.

Buna karşın Tanrı nedir? sorusuna hiç tereddüt etmeden korkusuzca cevap veren kişiler de yok değildir. Belki de bunların başında filozoflar gelmektedir. Meissner'ın felsefi gelenek olarak isimlendirdiği felsefi düşünce tarihi, sürekli olarak teolojik geleneği sorgulayan ve çoğu zaman da ona meydan okuyan farklı bakış açıların bir araya gelmesinden oluşmuştur. Felsefi bakış açısına göre bir filozof, ne kendisini ne dünyayı ne de herhangi bir tecrübeyi anlamak ve açıklamak için inanç ya da vahiy temelli bir bilgiye başvurmalıdır. Örneğin; dini bakış açısına göre başta insan ve evren olmak üzere her şey, Tanrı tarafından yaratılmıştır. Ve belki de çok daha önemlisi Tanrı hala onların üzerinde aktif olarak eylemlerde bulunma tasarrufuna sahiptir. Oysaki bir filozofun bu tür bir ifade de bulunma şansı yoktur. Bu nedenle de o, bu süreçte vahiy ve dini inancı bir tarafa bırakarak ve sadece kendi aklına güvenerek *Tanrının varlığı ve doğası hakkında ne bilebilirim?* sorusu üzerine odaklanmaktadır (Meissner, 2009: 211).

Tarihi süreç içerisinde ortaya çıkan bu bölünmenin doğal bir sonucu olarak Tanrı kavramı da zamanla “filozofların Tanrısı” ve “teologların Tanrısı” şeklinde ikiye bölünmek zorunda kalmıştır. Diğer taraftan modern dönemle birlikte yeni bilimsel disiplinlerin de bu tartışmaya katılmasıyla beraber bu bölünme daha da çetrefilli bir hale bürünmüştür. Tabii ki de bu disiplinlerin en başında psikanaliz gelmektedir. Çünkü psikanalistler, modern dönemde teologlarla birlikte Tanrı hakkında en çok söz söyleyen topluluklardan birisidir. Freud'un “*Tanrı, insanların korunma arzularını tatmin etmek, huzursuzluk ve mutsuzluklarına teselli bulabilmek adına kendi imgelerinde yaratmış oldukları kozmik bir figürdür*” iddiasıyla başlayan bu süreç günümüzde hiç tahmin edilemeyecek bir noktaya ulaşmıştır (Freud, 1913; 1927; 1939). Öyle ki bugün “filozofların ve teologların Tanrısı” kavramlarının yanına bir de “psikanalistlerin Tanrısı” kavramı eklenmiştir. Her ne kadar bir dönem, Freud'un din fenomeni ve Tanrı düşüncesine ilişkin ifadeleri, bazı bilim insanları tarafından, Ludwig Feuerbach'ın yansıtma kuramının bir devamı olarak görülmüş ve bundan dolayı da psikanalizin Tanrısı felsefenin Tanrısının değişik bir versiyonu olarak nitelendirilmiş olsa da, bugün gelmiş olduğumuz nokta bize gerçeğin hiç de onların düşündüğü gibi olmadığını açık olarak göstermektedir. Filozof ve psikanalistlerin hakkında konuştuğu Tanrılar arasındaki farklar bir sonraki başlıkta ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Ancak tam da bu noktada yine bu konuya ilişkin olarak başka bir hususun da açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. O da, din fenomeni ve Tanrı düşüncesini yansıtma kuramıyla açıklayan ilk filozofun birçok kaynaktan iddia edildiği gibi David Hume (1757)

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/10 Summer 2015

ya da Feuerbach (1841/2008) olmadığıdır. Çünkü Tanrı imgesi ve fikrinin bir yansıtma süreci sonucunda oluştuğu düşüncesi Hume ve Feuerbach'tan çok daha önceki bir döneme, MÖ. V. yy'a kadar gitmektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi insanlığın kadim problemlerinden birisi olan bu soruyu ciddi olarak ele alan ilk kişi, Sokrates öncesi felsefenin önemli düşünürlerinden birisi olan Xenophanes'dir. Xenophanes'e göre Tanrı, insanların kendi imgelerine benzer şekilde yarattıkları bir varlıktır. İlginçtir ki o, birçok filozoftan farklı olarak bu düşüncesini yapmış olduğu gözlemlere dayandırmıştır. Etiyopyalıların Tanrılarını kalkık burunlu ve siyah; Trakyalıların ise mavi gözlü ve kızıl saçlı olarak resmetmesinden hareketle Xenophanes, Tanrı imgesinin oluşumunda ırksal farklılıkların oldukça etkili olduğunu ileri sürmüştür (Diels and Kranz, 1903: 15-16, geniş bilgi için ayrıca bkz. Özalp, 2015; Kartopu, 2014).

Bu nedenle bugün psikanaliz ve din arasındaki tartışmayı, felsefe ve din arasında yüzyıllardır devam ede gelen tartışmanın bir devamından ziyade ona benzeyen yeni bir tartışma olarak görmek bize daha doğru bir yaklaşım gibi gelmektedir. Ancak bu noktada açık ve kesin olan bir şey vardır ki, geçmişte olduğu gibi günümüzde de bir dindar ya da mistiğin, gerek psikanalistler gerekse de filozoflar tarafından yapılan hiçbir Tanrı tanımını kabul etmeyecek olmasıdır. Çünkü o, bu tanımların her birisinin farklı derecelerde de olsa indirgemeci bir yaklaşım ve anlayışı dile getirdiğini düşünecektir. Oysaki bir dindar ya da mistik, insan algısı ve anlayışının çok ötesinde bulunan bir varlığın özünün asla anlaşılamayacağına inanmaktadır. Aslında bu inancı paylaşanlar sadece dindarlar ya da mistikler değildir. Benzer şekilde bazı filozoflar ve psikanalistler de Tillich'in (1951) ifadesiyle *Tanrının ötesindeki Tanrı'nın*, insanın sahip olduğu zihinsel ve psikolojik donanımla asla anlaşılamayacağını ileri sürmektedir. Tam da bu noktada akla Batı düşüncesinin iki büyük düşünürü, Kant ve Jung gelmektedir. Çünkü bu iki büyük düşünürle birlikte Batılı insan özellikle metafizik alanda kendi zihninin birçok yönden sınırlandırılmış olduğunun farkına varmıştır (Kant, 1781 ve 1788; Jung, 1973: 570). Üstelik son dönemlerde özellikle nesne ilişkileri kuramcılarının yapmış olduğu çalışmalar, bizlere bu sınırın sadece zihnin kategorilerinden değil aynı zamanda duygusal süreçlerden de kaynaklanabileceğini açık olarak göstermiştir. Bu durumda başta sormuş olduğumuz temel soruyu, doğru bir yanıt bulabilme adına yeniden ama bu kez farklı bir şekilde sormak zorundayız: O halde teologların, filozofların, psikologların ve mistiklerin hakkında konuştukları Tanrı gerçekte nedir?

Bu soru ilk kez sistematik olarak geçen yüzyılın başında W. James tarafından ele alınmıştır. Son dönemlerde ise onu, ayrıntılı şekilde ele alan tek kişi, önemli bir nesne ilişkisi kuramcısı da olan Ana-Maria Rizzuto'dur. Rizzuto'nun ileri sürdüğü görüş ve düşünceler günümüzde birçok çalışmada temel bir ayırım olarak kullanılmaktadır.

Tanrı Tasavvuru, Tanrı İmgesi ve Tanrı Kavramı

Her ne kadar kendisi ve anlamı üzerinde hem disiplinler hem de bilim insanları arasında tam olarak bir uzlaşma ve mutabakat sağlanamamış olsa da, çok ilginç bir sebepten dolayı Tanrı kavramı hala bilimsel din çalışmalarında merkezi bir konum işgal etmektedir. Çünkü araştırmacılar, tüm tartışmalı ve problemleri yönlerine karşın bu kavramın bilimsel din çalışmalarının ana kavramına yani din kelimesine nazaran çok daha açık, çok daha net ve çok daha anlaşılır olduğunu düşünmektedir (Rizzuto, 1970). Günümüzde gerçekten de çok geniş bir davranış ve tecrübe çeşitliliğinin din kavramı altında ifade edilmesi özellikle bu kavramın anlamı konusunda bitmek bilmeyen tartışmalara neden olmaktadır. Çünkü dinî olarak nitelendirilen ya da ifade edilen tüm davranış ve deneyimleri kategorize etmek ya da onları ortak bir paydaya indirmek oldukça zordur. Oysaki bir fenomen dinî olarak isimlendirilmesi ve nitelendirilmesinin en önemli sebebi, onda bulunan temel bir tecrübeden yani genellikle Tanrı olarak isimlendirilen bir şeyin, dışsal varlığına işaret eden bir inançtan kaynaklanmaktadır. Her ne kadar Tanrı olarak isimlendirilen bu şey, deneyimlenen dini tecrübenin kendisi kadar çeşitlilik arz etse de -ki bu günümüzde tartışılan birçok problemin ana sebebidir- din

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/10 Summer 2015

teriminin bizatihi kendisi bile, insanın iletişime geçebildiği ve ilişki kurabildiği Tanrı ya da Tanrıların var olduğunu ima etmektedir. Öyle ki bu inanç olmadığında din terimi en temel anlamını kaybetmektedir. Dini davranışın bu inanca eşlik eden ritüelleri, değerleri, alışkanlıkları, sosyal kalıpları vb. içerdiği doğrudur. Ancak Rizzuto'nun da haklı olarak işaret ettiği gibi dini olarak isimlendirilen tüm bu davranış ve uygulamalardan Tanrı inancını bir an için çıkardığımızda, onlar kendilerini farklı kılan en önemli özelliklerini kaybederek sıradan bir sosyal davranışa dönüşmektedir (Rizzuto, 1970).

Bu nedenle bilimsel bir disiplinin ya da bir bilim insanının doğru sonuçlara ulaşabilmek ve doğru anlaşılabilme adına ilk olarak hakkında konuştuğu Tanrı'nın ne olduğunu bilmesi ve bunu da açık olarak ifade etmesi gerekmektedir. Freud, "*Tanrı yüceltilmiş bir babadır*" (Freud, 1910: 123; 1923: 85) önermesiyle bu sorunu psikanaliz ve psikanalistler adına belirli bir süre de olsa çözmüştür. Hatta Freud'dan sonra uzun bir dönem psikanalitik hareket içinde başlı başına Tanrı kavramını konu edinen bir çalışmanın yapılmamış olması, bu inanç ya da düşüncenin psikanalistler tarafından ne kadar güçlü şekilde benimsendiğinin de en büyük kanıtıdır. Öyle ki, 1940-1960 yılları arasında, özellikle öznel süreçlerin terapi sürecine karışmasını engellemek adına Sokrates'in "*tüm bilgeliğin başında hiçbir şey bilmediğini kabul etmek gelmektedir*" sözünü kendilerine düstur edinen ve bu sebeple de kendilerine başvuran yeni bir hastanın sağaltımına, onun anne ve babasına dair hiçbir şey bilmediklerini farz ederek başlayan psikanalistler, ne yazık ki aynı duyarlılığı bireyin kutsal olarak addettiği varlığa karşı göstermemişlerdir. Nitekim hasta ya da terapi alan kişi, sözü Tanrı'ya getirdiğinde, onlar başta kendileri için koydukları temel ilkeyi yani bilgisiz oldukları gerçeğini hemen unutuvermişlerdir. Çünkü onlar, hastanın Tanrı kavramıyla gerçekte neyi kastettiğini en iyi kendilerinin bildiğini düşünmüşlerdir.

Bu tuhaf ve çelişkili tutum üçüncü nesil olarak adlandırabileceğimiz psikanalistlerin eserlerini ortaya koydukları döneme kadar (1950 ve 1960'lı yıllar) psikanalitik camia içinde hiç sorgulanmadan ve yadırganmadan sürdürülmüştür. Fakat üçüncü nesil psikanalistler de özellikle din ve Tanrı kavramından uzak durmayı tercih etmişlerdir. Freud sonrası psikanalitik hareket içinde bu katı tutumu kıran ilk psikanalist Ana-Maria Rizzuto olmuştur. O, 1963 yılından itibaren özellikle hastanede yatılı olarak tedavi gören kişiler üzerinde gerçekleştirdiği çalışmalarla, psikanaliz-din ilişkisinde yeni bir sürecin başlamasını sağlamıştır. Rizzuto'nun böyle bir araştırmaya girişmesinin en önemli sebebi, ilk olarak Maritain (1921) tarafından ortaya konulan ve sonra Sandler ve Rosenblatt tarafından da geliştirilen tasavvur-kavram ayrımının psişik yapıdaki Tanrı ögesine uygulanıp uygulanamayacağını tespit etmektir. Çünkü o, böyle bir ayırım yapılabildiği takdirde başta psikanaliz olmak üzere sosyal bilimlerin alanında yapılan tüm bilimsel din çalışmalarının, daha net ve doğru sonuçlara ulaşabileceğini düşünmektedir (Rizzuto, 1970). Yaklaşık olarak yirmi yıl süren bu araştırmalar neticesinde Rizzuto'nun ulaştığı sonuçları genel olarak iki başlık altında toplamak mümkündür:

1. *Bireyin sahip olduğu tüm Tanrı sembolleri ve işaretleri aslında yaşanan içsel Tanrı deneyimleri sonucunda oluşmaktadır.* Bu ifade her şeyden önce kişilikte Tanrı olarak isimlendirilen iki farklı yapının var olduğu anlamına gelmektedir.

2. *Bireyin gerek ailesinin gerekse de içinde yaşadığı toplumun kendisine sunduğu sembol ve imgeleri anlamlı bulması ya da onlara yeni anlamlar yüklemesi onun içsel Tanrı deneyimleriyle çok yakından ilişkilidir.*

Elde ettiği bulgulardan hareketle Rizzuto, kişilikte iki farklı zihinsel süreç sonucunda oluşan iki ayrı Tanrı ögesinin bulunduğu sonucuna ulaşmıştır. Bunun içindir ki o, din fenomenini bilimsel yöntemlerle çalışan bir araştırmacının ilk olarak bu iki yapıyı kesin bir biçimde ayırması gerektiğini ileri sürmüştür. Rizzuto, sembollerin ve işaretlerin Tanrısını, Tanrı kavramı; inanan bir bireyin içsel

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/10 Summer 2015

tecrübe esnasında ilişki ve iletişime geçtiği Tanrıyı da, Tanrı imgesi olarak isimlendirmiştir. Ona göre Tanrı kavramı ve Tanrı imgesi hem kavramsal hem de duygusal düzeyde birbirinden ayrılmaktadır. Bu bağlamda genelde teologların ve filozofların çeşitli akıl yürütme eylemleriyle varlığı ya da yokluğunu kanıtlanmaya çalıştıkları Tanrı, daha ziyade ikincil zihinsel süreçler sonucunda oluşan bir üst yapı olarak karşımızda durmaktadır. Rizzuto'ya göre, bu zihinsel yapının, bireyi duygusal olarak harekete geçirme kabiliyeti bulunmamaktadır. Bunun içindir ki günümüzde birçok insan, çok çetin akıl yürütme eylemleri neticesinde Tanrının var olması gerektiği sonucuna ulaşmasına karşın, Tanrı'ya inanmak için hiçbir duygusal eğilim hissetmeyebilmektedir (Rizzuto, 1979: 47-48).

Fakat biz tüm bu ifade ve uyarılarına rağmen Rizzuto'nun özellikle 1979 yılında yayımladığı *“The Birth of The Living God”* başlıklı çalışmasına kadar –ki bu çalışmasında bile o, bu kavramları yerli yerinde kullanabilmiş değildir- Tanrı imgesi ve Tanrı tasavvuru kavramlarını çok sık olarak birbirlerinin yerine kullandığına şahit olmaktadır. O, bu çalışmasında Tanrı tasavvurunu, *yaşamın farklı dönemlerinde (her ne kadar ilk çocukluk yılları daha belirleyici olsa da) oluşturulan anılar, hisler ve imgelerin bir araya gelmesiyle şekillenen psişik bir yapı* şeklinde tanımlamaktadır (Rizzuto, 1979: 177-78). Rizzuto, Tanrı kavramının aksine bu yapının oluşumu ve şekillenmesinde, birincil zihinsel yapılar ve süreçlerin belirleyici olduğunu ifade etmektedir. Bundan dolayıdır ki bu yapı, daha çok zihnin bilinçdışı bölümüne aittir. Bununla birlikte bireyin inandığı Tanrı'ya (psişik) gerçeklik hissini veren yani onu gerçek ve yaşayan bir varlık olarak duyumsatan bu tasavvurdur. Ancak bu noktada çok önemli bir konunun açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Her ne kadar Rizzuto özellikle psikoloji çalışmalarında bu ayrımın çok önemli olduğunu ifade etmiş olsa da, asla o, bunu günümüzde düşünüldüğü gibi mutlak ve kesin bir ayrım olarak sunmamıştır. Çünkü o, kişilik olarak adlandırılan yapının birincil ve ikincil süreçlerin (örneğin büyük oranda bilinçdışı yapılar olan tasavvurların şekillenmesinde ikincil süreçlerin oynamış oldukları rolü) karşılıklı etkileşimleri sonucunda oluştuğunu herkesten çok daha iyi bilmektedir. Fakat çok daha önemlisi Pruyser'in da işaret ettiği gibi soyut fikirler ve inançların bizatihi kendileri de sevgi nesnelere olarak işlev görebilmektedirler (Pruyser, 1974). Bu nedenle biz, kavramlar ve tasavvurları birbirleriyle hiç ilişkisiz yapılmış gibi sunmanın -ki bu günümüzde çok sık olarak yapılan bir yanıltır- çok da doğru bir yaklaşım olmadığını düşünmekteyiz.

Tanrı tasavvurunun oluşumu ve şekillenmesine ilişkin görüş ve düşünceleriyle Rizzuto, açıkça Freud ve klasik kuramın iki temel önermesine meydan okumaktadır. Bunlardan ilki Tanrı tasavvurunun sadece oedipal baba imgesinden üretildiği iddiasıdır. Rizzuto'nun elde ettiği bulgular, klasik kuramcılarının ileri sürdüğü gibi Tanrı tasavvurunun sadece oedipal baba imgesinden üretilmediğini; en az bu imge kadar anne, kardeş, anneanne, babaanne, dede ve hatta bakıcı ve öğretmen imgelerinin de bu süreçte aktif olarak rol oynadığını ortaya koymuştur (Rizzuto, 1979: 44).

Diğer taraftan Freud'un Tanrı tasavvuruna ilişkin bir diğer önemli iddiası da bu tasavvurun oedipal dönemle birlikte kesin şeklini aldığı ve bir daha asla değişmediği fikridir. Bu iddia aslında klasik psikanalistlerin, din ve Tanrının niteliği ve değerine ilişkin temel düşüncelerini de içermesi açısından oldukça önemlidir. Çünkü bu düşünce, sağlıklı bir bireyin, çocuksu bir kökene dayanan ve bir daha asla değişmeyen bir tasavvura kesinlikle ihtiyaç duymaması gerektiğini ima etmektedir. Oysaki Rizzuto, ilk çocukluk yıllarına ait tecrübelerin Tanrı kavramıyla ilişkili olan tüm bilinç ve bilinçdışı tasavvurlarda tekrar tekrar işlendiğini en açık kanıtlarla göstermiştir (Rizzuto, 1979: 45). Bu gerçek ise Tanrı tasavvurlarının gerçek ebeveyn tasavvurları gibi savunma ya da uyumsamaya yönelik olarak birtakım değişiklikler ve düzeltmelere maruz kaldıklarını ortaya koymaktadır. Bu nedenle Rizzuto, psişik yapıda çok önemli roller üstlenen bu yapı için dillendirilen *“sağlıklı bir psişik yaşam için çocukluk dönemi tecrübelerinin bir ürünü olan bu imgeden bir an önce kurtulmak gerekmektedir”* söylemine şiddetle karşı çıkmıştır. Çünkü o, bu yapının kişilikte olumlu ve sağlıklı

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/10 Summer 2015

işlevler üstlenme potansiyeline sahip olduğunu düşünmektedir. Onun Tanrı tasavvurunun psişik yapıda oynadığı role ilişkin düşüncelerini şu ifadelerde bulmak mümkündür: “İnsanların Tanrılarıyla ilgilenmeleri onların diğer insanlarla ilgilenmelerinden ne daha az ne de daha çok karmaşıktır... yani onlar (Tanrı tasavvurları) kusurlu (mükemmel değil), müphem, dinamik ve doğaları gereği tüm psişik tecrübeyi parçalama ve bütünleştirme potansiyeline sahiptirler” (Rizzuto, 1979: 88).

Her ne kadar yapmış olduğu bu önemli ayırmadan dolayı Rizzuto’ya çeşitli eleştiriler yöneltmiş olsa da biz bu eleştirilerin birçoğunun onu yanlış anlamadan kaynaklandığını düşünmekteyiz. Ancak bu bağlamda ona yöneltebilecek en ciddi eleştiri “bu tasavvurların en temelinde hangi unsur ve süreçler bulunmaktadır?” sorusunu onun tam olarak açıklığa kavuşturmamış olmasıdır. Her ne kadar o, kavram ve tasavvur arasındaki farklılıkları açıklarken tasavvurların “yaşamın ilk dönemindeki kişilerarası tecrübelerin imgelerinden” oluştuğunu ifade etmiş olsa da, başta John McDargh olmak üzere birçok araştırmacı, bu cevabın başlangıç için yeterli olabileceğine fakat problemi tam olarak çözemeyeceğine işaret etmektedirler (McDargh, 1992: 3).

Gerçekten de “ilk çocukluk dönemindeki kişilerarası tecrübeler” ifadesi acil olarak cevaplanması gereken birçok soruyu da beraberinde getirmektedir. Örneğin; ilk çocukluk döneminde deneyimlenen her kişilerarası tecrübe Tanrı tasavvurunun oluşumuna katkı da bulunmakta mıdır? Şayet cevap evet ise bu durumda Tanrı tasavvurunun hangi içerik ve unsurlardan oluştuğunu tam olarak belirlemek neredeyse imkânsız olacaktır. Diğer taraftan cevap hayır olduğunda bu, akla yeni bir sorunun gelmesi demektir: O halde hangi tür kişilerarası tecrübeler bu tasavvurun oluşumunda kritik roller oynamaktadır? Ya da diğer bazı tecrübelerle göre önceliği ve üstünlüğü olan tecrübe türleri var mıdır? Görüldüğü üzere bu soruları çoğaltmak mümkündür.

Rizzuto’nun büyük olasılıkla dikkatinden kaçan bu soruları, son dönemin en önemli nesne ilişkisi kuramcılarında birisi olan McDargh, dini tasavvurların derin yapılarını sorguladığı önemli çalışmasında cevaplamaya çalışmaktadır. İlginçtir ki o da bu soruların cevabını William James’in kavram ve his/duygu arasındaki ilişkiyi analiz ettiği çalışmasında aramaktadır. James yaşayan ve ölmüş olan dini fikir ve semboller arasındaki farklılıkları incelerken, onları bütünüyle soyut olanlar ve belli bir dereceye kadar birincil tecrübe ya da hissi ifade edenler şeklinde ikiye ayırmıştır (McDargh, 1992: 4). James’a göre biz dinin en derin kaynağını his boyutunda bulmaktayız. Diğer taraftan o, felsefi ve teolojik formüller için “ikincil ürünler, sanki bir metnin diğer bir dile tercüme edilmesi” gibi ifadeler kullanmaktadır. James’ın önermiş olduğu bu modele göre dinî bir iddia ya da önerme bizi en derindeki dini tecrübe sürecine bağladığı müddetçe inanırlılığını korumuş olmaktadır. O, bu düşüncesini şu ifadelerle dile getirmektedir: “Bizim için dile getirilen sebepler, sadece dile getirilemeyen gerçeklik hislerimiz aynı sonuçlar lehine etkilendiği sürece inandırıcıdır” (James, 1902: 71).

Her ne kadar James tarafından önerilen ve McDargh tarafından da çok kullanışlı bulunan bu model, bizden tüm dikkatimizi, nesne ve tasavvur ayırımından ziyade, bir dini ifadenin söze dökülemeyen gerçeklik hislerini ne kadar ifade edip etmediğine yönelmemizi önerse de, bize göre asıl soru yani “ifade edilemeyen gerçeklik hislerinin ne olduğu sorusu” yine cevapsız kalmaktadır. Özellikle son dönemde psikanalitik hareket içinde gerçekleştirilen bazı araştırmalar bu soruları cevaplamamıza yardımcı olmaktadır. Bu araştırmalardan en önemlisi ise, Daniel Stern’in (1985) doğum sonrası yaşamın ilk günlerini konu edinen çalışmasıdır.

Stern’e göre daha doğumla birlikte bebekler nesne ilgiliği ve nesnelere arasında ayırım yapabilmektedirler. Hatta o, ilginç şekilde bebeklerin bu dönemde değişen duyuşsal nesne ilgiliği tecrübeleri modellerini birbirine bağlamaya çalıştıklarını ve bu konuda da çok istekli olduklarını ifade etmektedir. Bu çaba bebeklerin her geçen gün algı yetilerini geliştirmelerine ve böylelikle de bir

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/10 Summer 2015

nesne bilinci oluşturmalarına yardımcı olmaktadır. Stern'in bu ifadelerinden anlaşılacağı üzere bir bebek, yaşamın ilk günlerinde deneyimlediği içsel duyuları, algıları, kavramları ve duyguları tam olarak gelişmiş nesne tasavvurları oluşturabilmek için sürekli olarak düzenlemektedir. Diğer taraftan yine bu bulgular bize, bebeklerin daha yaşamın ilk günlerinde ilkel/gelişmemiş de olsa bir egoya ve doğal olarak ego işlevlerine sahip olduklarını göstermektedir. Fakat bu yapının yaşamın bu evresinde ihtiyaç duyduğu enerjiye tam olarak sahip olamaması onun sürekli olarak iç ve dış dünyayla iletişime hazır olmasını imkânsız kılmaktadır.

Bu noktada karşımıza başta Rizzuto'ya yöneltilen tüm soruları da cevaplayacak olan yeni bir soru çıkmaktadır: Psikik sistem içindeki bu ilkel yapı hangi durumlarda ya da hangi anlarda aktif hale gelmektedir? Hem Stern hem de Sandler'a göre bu bebeğin varoluş durumunu da değiştiren; duygusal olarak oldukça yoğun uyarılma anlarıdır. Yoğun ve şiddetli uyarılma anlarına temelde iki ana his eşlik etmektedir: *Acı ve Haz*. Bu gerçek bize, ilk nesne oluşumu sürecinde duyguların ne kadar etkili faktörler olduğunu açık olarak göstermektedir. Çünkü ister acı isterse de haz anlarını ortaya çıkarırsın, duygu durumları, bebeği bu dünyada var olmanın öznel tecrübesiyle karşı karşıya getirmektedir. Daha açık bir ifadeyle söyleyecek olursak aşırı duygu yüklü anlarda dinlenme ve sükûnet halindeki bilinç bir anda harekete geçmektedir. Bu ise çocuğun haz ve hoşnutsuzlukla bağlantılı nesne dünyasıyla ilişki kurması anlamına gelmektedir. Fakat bu noktada çok önemli bir husus vardır ki; o da, bu gelişim evresinde bebeğin dikkatini çeken nesnelere, bütün olarak algılanan bireylerden ziyade, birincil duygusal tecrübe durumları olmasıdır.

Diğer taraftan aşırı uyarılma anları sadece bebeğin nesne dünyasını değil aynı zamanda kendiliğini de öznel bir tecrübe olarak keşfetmesine yardımcı olmaktadır. Tam da bu noktada Stern, çok daha önemli bir konuya dikkat çekmektedir. O da, bebeklerin gerçekleşmekte olan bu organizasyon sürecini aynı zamanda sonuç olarak deneyimlemeleridir. Bu durum bebeklerin kendi varoluş gerçekliklerini bir tecrübenin öznesi olarak kavramaları anlamına gelmektedir. Bir başka deyişle onlar, daha yaşamın ilk döneminde bu süreçle birlikte "*düşünüyorum öyleyse varım*" ifadesini varoluşsal açıdan keşfetmektedirler. Nesnelere dünyası içinde yavaş yavaş gelişmekte olan kendilik bilincini bebek, özellikle kendilik ve öteki deneyimini en yoğun olarak yaşantıladığı anlarda duyumsamaktadır. Nesne ve kendilik tecrübesi ise, daha çok bebeğin haz ya da hoşnutsuzluk verici durumları oldukça yoğun ve ivedi olarak duyumsadığı anlarda ya da olaylarda zirveye çıkmaktadır. İşte bu anlarda bebek, Stern'in canlılık ya da yaşamsal duygular/vitality affects olarak isimlendirdiği şeyi tecrübe etmektedir (Stern, 1985: 56-60). Stern'e göre bireysel yaşamda dinamik değişimler ve dönüşümlere yol açan bu duygular kategorik duygulardan kesinlikle ayrılmaktadır. Örneğin; acele ya da telaş etmek/rush bu duygulardan birisidir. Çünkü bu duygu hem kızgınlık ve sevinç gibi kategorik duygulara hem de bir ışığın yanması, bir müzik parçasının duyulması ve hatta düşünce sürecinin hızlanması gibi eylemlere de eşlik edebilmektedir. Bu tür duyguların psikik yapıdaki en önemli işlevi, bireyi özellikle değişim ya da dönüşüme hazır hale getirmektir. Özellikle yaşamın ilk yılı içerisinde bebekler, dile getirilemeyen, ifade edilemeyen bu tür duygu durumlarını çok sık olarak deneyimlemektedirler. Örneğin; her bebeğin ilk annesel bakım tecrübesine bu duygular eşlik etmektedir. Bu bakım anını bebekler, huzursuzluktan huzura, kızgınlıktan sakinliğe, soğuktan sığağa, açlıktan tokluğa, boşluktan doluluğa geçme gibi duygusal süreçler olarak tecrübe etmektedirler. Özellikle bu deneyim sürecinde gerçekleşen bu türden dönüşümler, yeni yeni gelişmeye başlayan kendilikte kalıcı izlere neden olmaktadır. Fakat bebekler, bilinç içinde iz bırakan bu tecrübe durumlarını, hem o anda hem de sonraki yaşamlarında kendi başına bir şahsiyetten ziyade Bollas'ın dönüşüm nesnesi/transformational object adını verdiği bir süreç olarak duyumsamaktadırlar. Her ne kadar bu nesnenin varlığı özellikle yaşamın ilk evresi içerisinde annelik nesnesiyle gerçekleşen etkileşimlerde arka planda belli belirsiz şekilde algılansa da, onun bilinçli zihin tarafından kavranılması mümkün değildir. Nesnenin bu yapısından dolayı birey onu bilinen fakat üzerinde düşünilemeyen bir şey olarak tecrübe etmektedir. Bollas, bu duyguyu ya da hali "*bizi etkileyen*"

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/10 Summer 2015

nesnenin niteliğine dair bir şey biliyor olmamıza rağmen, onu henüz düşünemiyor olabiliriz” ifadeleriyle açıklamaya çalışmaktadır. Bu nedenle o, bu tecrübeyi ifade etmek için *düşünülmeden bilinen/unthought known* deyimini üretmek zorunda kalmıştır (Bollas, 1979: 97-107).

Tüm bu görüş ve düşüncelerden sonra kişilikte Tanrı tasavvurunun oluşumu ve şekillenmesinde filogenetik ve ontogenetik faktörlerle birlikte en etkili unsurun anne ve anneye yaşanan deneyimler olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü özellikle yaşamın ilk evrelerinde, bebeğine sunmuş olduğu bakımla birlikte anne, kişilik merkezinin oluşum sürecine aktif olarak katılmaktadır. Bu, aslında bir bakıma annenin, bebeğin gelecekte Tanrı da dâhil olmak üzere kuracağı tüm ilişkilerde ona eşlik etmesi anlamına gelmektedir.

Bunun içindir ki, kutsal metinlerde Tanrı kendisini daha çok anneye ait niteliklerle/maternal tanımlamaktadır. Bu betimleme işleminde ise o, sürekli olarak yaşamın ilk dönemine ve bu dönem içerisinde birey tarafından deneyimlenen yaşamsal süreç ve durumlara/vitality processes atıf yapmaktadır. Çünkü bu yöntemle Tanrı, uyku ve uyuşukluk halindeki zihinleri tekrar harekete geçirmeyi hedeflemektedir. Bu düşünce ilk bakışta kabul görmüş geleneksel teolojik anlayışa karşıt gibi gözükmektedir. Çünkü geleneksel düşüncede Tanrının ne zatının ne de sıfatlarının gerçek mahiyetinin insanlar tarafından bilinebilmesi mümkün değildir. Fakat biz *aşkın bir varlık gerçekten varsa ve bu varlık da insanla iletişime geçmek istiyorsa, mantıksal ve zorunlu olarak onun, insanın aşına olduğu bir dil ya da duyguyu kullanmak zorunda olduğunu* düşünmekteyiz. Çünkü iletişim süreci daima iki yönlüdür. Bir başka deyişle eğer iki varlık karşılıklı olarak iletişime geçmek isterse, her şeyden önce bunların aynı konum ya da düzlemde buluşmaları gerekmektedir. Bu bağlamda Tanrının insana aşına olmadığı bir dil ya da duyguyla hitap etmesi iletişim olarak adlandırılan sürecin gerçekleşmemesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle gerek kutsal kitaplarda Tanrının kendisini betimlediği, gerekse de teologların sadece onu tanımlamak için kullandıkları her türlü nitelik ve özellik aslında insanî alana ait yapı ve süreçlerin dile getirilmesinden başka bir şey değildir. Örneğin; sadece Tanrıya hasredilen, her şeye gücü yeten/kadir-i mutlak/omnipotence, her yerde aynı anda bulunan/omnipresence, her şeyi bilen/all knowing gibi sıfatlar sanılanın aksine sadece megaloman ve psikotiklerin değil aynı zamanda normal bireylerin de çok sık olarak deneyimledikleri duygu durumlarıdır. Eugene Gendlin’in hissedilen duygu/felt sense olarak adlandırdığı bu deneyimlerin kökleri prelinguistik döneme kadar gitmektedir (Gendlin, 1965: 135). Henüz ben ve nesne ayırımının tam olarak ayırında olamayan bir çocuk, doğal olarak hem kendisine ve hem de eylemlerine Tanrısal nitelikler atfedecektir. Örneğin; yaşamın ilk aylarında zaman ve mekân duygusunun tam olarak gelişmemiş olması, onun kendisini her yerde hazır ve nazır olarak duyumsamasına neden olmaktadır. Her ne kadar bu türden bireysel deneyimlerin, kendilik bilincinin oluşmasıyla birlikte sonlandığı düşünülse de, gerçekte onlardan geriye kalan izler ve tortular, iç psişik dünyada yaşamlarını sürdürmektedir. Bu nedenle, normal sağlıklı bir bireyin gündelik yaşamda, hiç beklenmedik anlarda bu tür duygu durumlarını deneyimlemesi ya da onların büyümesine kapılması oldukça doğal bir süreç olarak düşünülmelidir. Diğer taraftan böyle bir anlayışın indirgemeci bir yaklaşım olmadığını ve geleneksel düşünceyle de çelişmediğini özellikle belirtmek gerekmektedir. Çünkü bireysel Tanrı tasavvurunun yaşamın ilk döneminde deneyimlenen süreç ve yapıardan oluşuyor olması asla ötelere aşkın bir varlığın olmadığı anlamına gelmemektedir.

Gerek Rizzuto gerekse de Stern ve Gendlin’in çalışmaları Tanrı olarak isimlendirilen varlığın insan kişiliğinin yapısal/organic bir unsuru olduğunu göstermektedir. Daha açık bir ifadeyle söyleyecek olursak, insanoğlu mevcut bedensel ve zihinsel donanıma sahip olduğu müddetçe ya da onda köklü bir değişime gitmediği sürece Tanrı olarak isimlendirilen yapı, tüm baskı ve görmezlikten gelmelere karşın farklı formlarda da olsa kendisini açığa çıkaracaktır. Çünkü o, kendisine uygulanan tüm baskı ve engellemeleri aşacak büyük bir enerjii kendi bünyesinde taşımaktadır. Bu gerçek, Tanrı sorununun sadece geçmiş ve günümüzde değil, gelecekte de insanlığı epeyce uğraştıracağı

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/10 Summer 2015

anlamına gelmektedir. İnsanlığın modern yüzyılı olarak isimlendirilen bir çağda bile yeryüzünün dört bir tarafında hala Tanrı adına katliamların ve zulümlerin yapılması bu gerçeğin en açık kanıtıdır. Bireyi yaşamda tutan tüm anlam ve değerlerin tüketildiği bir çağda psikanalist ve teologların hala anlamsız bir tartışma içerisinde olmaları kabul edilebilir bir durum değildir. Çünkü insan ve toplum yaşamında sevgi ve nefretin varlığı ve işlevini daima inceleme konusu yapan bu iki grubun en baştan beri belirledikleri amaçlar da benzerdir. Bunun içindir ki, her iki grubun önde gelen temsilcileri bu anlamsız tartışma ve çekişmeyi bitirmek için çabalamalı ve daha da önemlisi karşılıklı bir işbirliğin başlayabilmesi için girişimlerde bulunmalıdır. Rizzuto'nun Tanrı olarak isimlendirilen yapıyı tasavvur ve kavram olarak ikiye ayırması ve her iki grubun da aslında farklı yapılardan söz ettiğini ortaya koyması bu türden bir işbirliğini başlatmak için oldukça değerli olsa da yeterli gözükmemektedir. Çünkü her iki tarafın da atması gereken daha birçok adım bulunmaktadır. Bu adımları kısaca şöyle sıralamak mümkündür. Her şeyden önce psikanalistler, insan kişiliğinde böyle bir yapının bulunmasını ya da bireyin böyle bir varlığa inanmasını patolojik olarak düşünmekten vazgeçmelidirler. Çünkü artık patolojik olarak düşünülmesi gereken konu, kişilikte böyle bir yapının/varlığın bulunması değil, bu ögenin kişi tarafından kutsal farz edilerek gelişim sürecinin dışında tutulmasıdır. Şurası unutulmamalıdır ki, diğer tüm iç-psişik yapılar gibi bu öge de çevre ve gelişim sürecine (hem bireysel hem de insanlığın) koştur olarak açılmalıdır. Bunun içindir ki psikanalistler, kendilerine başvuran kişilerin Tanrı ya da kutsala ilişkin ifadelerini dikkat ve titizlikle dinlemelidir. Hatta onlara, Tanrı ilgililiklerini/God relatedness Tanrıyla gerçek bir ilişkiye/ God relation dönüştürmeleri için yardımcı olmalıdır. Diğer taraftan, gerçekliğin psikolojik, olgusal, tarihsel ve metafizik gibi farklı türlere ayrıldığı bir süreçte artık psikologlar/psikanalistler ve din psikologlarının çalışmalarına “*Tanrı hakkında bir çalışma değildir*”, “*bireyin iman nesnesini konu edinen bir çalışma değildir*” gibi ifadelerle başlamaları çok da doğru bir yaklaşım olarak gözükmemektedir. Çünkü bu türden ifadeler, birçok okuyucuda psikolog ve psikanalistlerin sadece dinin insani doğadaki yansımalarını incelediği, buna karşıt olarak bir teolog ya da felsefecinin ise ötelede bulunan aşkın bir varlık hakkında konuştuğu gibi oldukça yanlış bir izlenimin oluşmasına yol açmaktadır. Üstelik gerek psikologlar/psikanalistler gerekse de din psikologlarının hakkında konuştukları ya da yazdıkları Tanrı, (inanılan/inanmayan) bireyin iman nesnesinden başka bir şey değildir. Çünkü teolog ve din adamlarından farklı olarak onlar, sadece bu nesnenin/varlığın psikolojik gerçeklik yönüne daha fazla vurgu yapmaktadırlar. Yine bu süreçte psikolog/psikanalistler kadar teolog ve din adamlarına da çok önemli görevler düşmektedir. Her şeyden önce onlar, kutsal metin ve nesnelere bilimsel araştırmalara kapatılmış “*teolojik sit alanları*” olarak görmekten vazgeçmeli ve bu düşünceyle de ellerindeki her veri ya da malzemeyi hem kendilerini hem de tüm insanlığı daha sağlam ve barışçıl bir inanç ve anlayışa ulaştırması adına bilimsel çalışma ve araştırmalara açmalıdırlar. Ayrıca dini bir konuyu kendisine araştırma nesnesi edinmiş bir bilim insanını hemen materyalistlik, biyolojik ya da indirgemeci bir yaklaşımı benimsemekle suçlamamalıdırlar. Hatta tam tersine o, -seçmiş olduğu yöntem indirgemeci bir yaklaşım olsa da- süreci sonuna kadar götürmesi için teşvik edilmelidir. Çünkü bilimsel sürecin her aşamasında metafizik sıçramalar yapmak mümkündür. Örneğin; “*ağaçların yaprakları sonbaharda niçin sararır*” sorusunun başlangıcında da, sonunda da asıl fail/sebebe olarak Tanrıya ulaşmak mümkündür. Diğer taraftan kutsal olarak farz edilen bir varlık, bilgi veya nesnenin sözde kötü/patolojik olarak düşünülen bir kaynaktan (bilinçdışı ve bilinçdışı çatışmalardan) açığa çıkması, asla onun da zorunlu olarak kötücül/patolojik nitelikli bir varlık olmasını gerektirmez. Aynı şekilde bir psikanalistin Tanrı tasavvurunun oluşumunu en nihayetinde oedipal süreçle açıklaması ya da onun bir dürtü olduğunu ifade etmesi, Tanrının sadece bir yanılısma ya da dürtü olduğu anlamına gelmeyecektir. Bu bir bakıma Picasso'nun tablolarını inceleyen bir kimyagerin onun “x” tür boyalar kullandığını söylemesine benzemektedir. Picasso'nun “x” tür boyalar kullanması onun resminin ya da resim tekniğinin değerini asla düşürmeyecektir. Unutulmamalıdır ki, evren ve içindeki her nesneye gerçeklik hissini veren ve onları anlamlı kılan güç insan bilincidir.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/10 Summer 2015

KAYNAKÇA

- BOLLAS, C. (1979). The Transformational Object. *International Journal of Psychoanalysis*. 60: 97-107.
- ÇAKMAKLIOĞLU, M. M. (2014). Yoğun Tasavvufi Tecrübelerle İlişkin Söylemin İmkânı ve İşlevselliği. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 14(1): 85-122.
- DIELS, H. (1903). *Die Fragmente der Vorsokratiker: griechisch und deutsch*. Berlin: Weidmann.
- FEUERBACH, L. (2008). *The Essence of Christianity*. New York: Dover.
- FREUD, S. (1910). *Leonardo Da Vinci and a Memory of His Childhood*. Standard Edition, 11: 59-137. London: Hogarth Press, 1961.
- FREUD, S. (1913). *Totem and Taboo*. Standard Edition, 13. London: Hogarth Press, 1953.
- FREUD, S. (1923). *The Ego and the Id*. Standard Edition, 19: 13-19. London: Hogarth Press, 1961.
- FREUD, S. (1927). *The Future of an Illusion*. Standard Edition, 21. London: Hogarth Press, 1953.
- FREUD, S. (1939). *Moses and Monotheism*. Standard Edition, 23. London: Hogarth Press, 1953.
- GENDLIN, E. (1965). Existential Explication and Truth. *Journal of Existentialism*. 16: 135.
<https://www.ahdictionary.com/word/search.html?q=god&submit.x=28&submit.y=23> ,(06.04.2014)
- HUME, D. (1889). *The Natural History of Religion*. London: Bonner.
- JAMES, W. (1929). *The Varieties of Religious Experience*. New York: Modern Library.
- JUNG, C. G. (1957). *The Undiscovered Self*. New York: A Mentor Book.
- JUNG, C. G. (1965). *Memories, Dreams, Reflections*. New York: Vintage Books.
- JUNG, C. G. (1973). *Experimental Researches*. Collected Works of C.G. Jung, 2. New Jersey: Princeton University Press.
- KANT, I. (1997). *Critique of Practical Reason*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KANT, I. (1998). *Critique of Pure Reason*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KARTOPU, S. (2014). Yaşamı Sürdürme Nedenlerinin Tanrı Algısıyla İlişkisi, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/2 Winter 2014, p. 887-903, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6506>, Ankara-Turkey.
- KAVAL, M. (2015). Mistisizm'in Dili; Sembolizm, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 555-566, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8160>, Ankara-Turkey.
- MARITIAN, J. (1921). *Introduction Générale a la Philosophie*. Paris: Pierre Téqui.
- MCDARGH, J. (1992). The Deep Structure of Religious Representations. *Object Relations Theory and Religion* (ss. 1-19). Editors Mark Finn and John Gartner. Westport: Praeger Publishers.
- ÖZALP, H. (2015). Tanrı Hakkında Konuşa(ma)mak: Plotinis'da Negatif Teoloji, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/2 Winter 2015, p. 735-748, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7796>, Ankara-Turkey.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/10 Summer 2015

-
- PRUYSER, P. W. (1974). *Between Belief and Unbelief*. New York: Harper Row.
- RIZZUTO, A. (1970). *Critique of the Contemporary Literature in the Scientific Study of Religion*. New York.
- RIZZUTO, A. (1979). *The Birth of The Living God*. Chicago: The University of Chicago Press.
- SANDLER, J VE ROSENBLATT, B. (1962). The Concept of the Representational World . *Psychoanalytic Study of the Child*. 7: 128-145.
- STERN, D. (1985). *The Interpersonal World of the Infant*. New York: Basic Books.
- SUMMERS, F. (1994). *Object Relations Theories and Psychopathology*. New Jersey: The Analytic Press.
- TILLICH, P. (1951). *Systematic Theology*. Chicago: University of Chicago Press.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- KISA, C., (2015). "Filozofların, Teologların ve Psikanalistlerin Tanrısı: Tanrı Kavramı ve Tanrı Tasavvuru / The God Of Philosopher, Theologian And Psychoanalyst: God Concept And Representation Of God", *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Şefik Yaşar Armağanı), Volume 10/10 Summer 2015, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8545>, p. 639-654.

Copyright of Electronic Turkish Studies is the property of Electronic Turkish Studies and its content may not be copied or emailed to multiple sites or posted to a listserv without the copyright holder's express written permission. However, users may print, download, or email articles for individual use.